

Moravcsik Gyula (1892–1972):

A bizánci kereszténység és a honfoglalás előtti magyarok⁹²

A turkok (= magyarok) hadiszervezetének leírásában a bizánci császár, Bölcs (VI.) Leó ismételen összehasonlítja a magyarokat a bulgárokkal, hangsúlyozva, hogy a magyarok szokásai csupán annyiban térnek el a bulgárokéétól, hogy az utóbbiak már felvették a keresztény vallást, és alkalmazkodva a bizánci erkölcsökhöz, elhagyták mind a vad és nomád vonásaikat, mind a vallási pogányságukat.(1) Ezzel utal a tényre, hogy egyfelől a bolgár fejedelem, Borisz és népe keresztény lett már 864-ben, ami azt jelenti, hogy csatlakoztak a keresztény népek közösségéhez, másfelől utal a negatív tényre, hogy a magyarok, akik a 894-95. évi háború során váltak ismertté, de akik a műve megírása idején (904-912 között) már a jelenlegi országukban éltek, még nem tértek meg.(2) Az arab és perzsa feljegyzések egyike-másika szerint a magyarok valóban pogányok voltak, mielőtt elfoglalták országukat. A régészeti leletek és magyar néphagyományok is erre vallanak. Vannak azonban jelek, hogy kapcsolatba kerültek a kereszténységgel, mielőtt birtokolták volna a Kárpát-medencét. A tiszabezdédi honfoglalás kori temetőben talált tarsolylemez a régészek szerint a korábbi, levédiai szállásterületükön készült, s egy kereszt látható rajta, állatalakok között. Valószínűleg nem pusztán véletlen, hogy a nyelvészeink szerint szláv eredetű 'kereszt' szót a korábbi országukból hozták a magyarok. Így felmerül a kérdés, hogy vajon valóban kapcsolatba kerültek-e a kereszténységgel a hosszú vándorlásuk során, s ha igen, mikor, hol és hogyan? Erre a kérdésre szeretnénk fényt vetni az alábbiakban.(3)

Régóta bizonyította a nyelvészet, hogy a magyar nyelv finnugor eredetű, s hogy legközelebbi nyelvrokonaink a vogulok (manysik) és az osztjákok (hantik), akik a finnugor nyelvcsaládba tartoznak. Így a magyarok korábban az ugor nyelvrokonaikkal együtt Nyugat-Szibériában éltek, az Urál-hegységtől keletre, az Iszet, Tobol, és Pisma folyóknál. Mivel a nyelvészet megállapította, hogy a magyar nyelv egy korai periódusban bolgár-török jellegű kölcsönszavakat vett át, valószínűnek látszik, hogy az ugor-magyarok Nyugat-Szibériában találkoztak a bolgár-törökökkel, és velük költöztek a Fekete-tenger északi partvidékére a Kr.u. 5. században, ahol az első megjelenésükről vallanak a régészeti leletek s a muszlim és bizánci feljegyzések. Mivel a korai magyar törzsszervezet és etnikai jelleg török vonásokat mutat, s mivel számos törzs-, személy- és méltóságnévük török eredetű, így fel kell tételeznünk, hogy a finnugor nyelvközösségből kivált magyarok erős török hatásnak voltak kitéve. A magyar nemzet kialakulásának periódusában, vagyis a Kr.u. 5-9. századok között, török törzsek és népek nagymértékben elfoglalták azokat a területeket, melyeken keresztül a magyarok vándoroltak az Urál nyugat-szibériai lábától a Duna-torkolatig, így közöttük kell keresni azokat a népeket, melyek részt vettek

---

⁹² Fordította: Z. Tóth Csaba

Forrás: Gyula Moravcsik: Byzantine Christianity and the Magyars in the Period of Their Migration, in *American Slavic and East European Review*, Vol. 5, No. 3/4 (Nov., 1946), pp. 29-45.
<http://www.jstor.org/stable/2492084>

a magyar nemzet kialakulásában, vagy erős befolyást gyakoroltak rájuk. Ezért a magyarok legkorábbi történetét tanulmányozva azokat a népeket kell számításba venni, akik a 9. századot megelőzően a dél-orosz síkságokon éltek. Néhány eredményhez juthatunk, ha a bizánci feljegyzések által összegyűjtött információkkal kezdjük. Ezekben a forrásokban a magyarokat három különböző néven említik (néhány archaizáló nevet leszámítva): Ούγγροι, Ούννοι, Τούρκοι (ungroi, unnoi, turkoi = ungrok, hunok, turkok). Az első, amely csak a magyarokat jelenti, az *onogur* névből ered (gör. Ὀνόγουροι), mely magában foglalja az *ogur* elemet.* A második (Ούννοι), a magyarokon kívül nem kifejezetten a hunokra vonatkozik, hanem más népekre is. Ugyanígy a Τούρκοι a magyarok előtt más népek megnevezésére is szolgált.(4) Így bármi is volt az oka, hogy ezeket a neveket a magyarokra alkalmazták, a kutatásnak figyelembe kell vennie minden népet, akiket Ούννοι-nak és Τούρκοι-nak neveztek, vagy amelyek magukban foglalták az *ogur* elemet.

Azokban a térségekben, ahol a magyarok vándoroltak az 5-9. századok között, mielőtt elfoglalták mai hazájukat, és ahol olyan népek éltek, akik részt vettek a magyarság kialakulásában, vagy akik különféle hatást gyakorolhattak a magyarokra a kialakulásuk folyamán, három kulturális szféra került kapcsolatba egymással. A Káspi-tenger és a Kaukázus körül a muszlim, perzsa és bizánci befolyás volt az uralkodó. Északról a vikingek és szlávok (= ruszok) terjeszkedtek dél felé, míg a Fekete-tenger északi partjai a bizánci szférához tartoztak. Ennek a térségnek a népei így a keresztény hatásnak csak Bizánc felől voltak kitéve, azaz, a bizánci kereszténységhez tartozó népek részéről. Csak akkor érthetjük meg a magyarok, vagy a kialakulásukban szerepet játszó népek kereszténységgel való találkozásának problémáját, ha számításba vesszük a bizánci térítések történetét a Kaukázus környékén és a Fekete-tenger északi partjai mentén, az 5-9. században, különösen a török népek tekintetében. Ez a feladat különösen érdekes amiatt, mert — kisebb tanulmányoktól eltekintve — még nem tárgyalták a kérdést a maga egészében.

Amikor Eusebius a 4. században írt Egyháztörténeté-ben elsorolja a térítő apostolok útjait, megemlíti, hogy András apostol Szkítiában is járt. A későbbi keresztény legenda kapcsolatot keres a távoli országokban terjedő kereszténység, és a térítő apostolok egyikének neve között. Néhány apokrif irat szerint András apostol és társai, akik a Fekete-tenger északi partvidéke környékén jártak, meglátogatták az alánokat, a szarmatákat, és az „emberevőket”, anthrophagokat is. Egy későbbi orosz egyházi legenda elbeszéli, hogy amikor András a Dnyepernél járt, eljutott egészen Kijevig, és meglátogatta a „mürmidónokat”. Így Andrássra, aki a bizánci hagyomány szerint a konstantinápolyi egyház alapítója volt, a későbbi korszakokban úgy tekintettek, mint a különböző, részben legendás, részben történeti népek első térítőjére, akik a Fekete-tenger északi partjainál laktak, beleértve az oroszokat is.(5)

Azonban a történeti kutatás kimutatta, hogy a kereszténység a Fekete-tenger északi partjainál csak jóval az apostolok kora után vert gyökeret.(6) Az első nyomok a 3. század végére mutatnak, a legrégebbi, dél-oroszországi keresztény feliratok pedig a 4. századra. A Diocletianus idején üldözött keresztény mártírok között találjuk a krími város, Kherszon lakóit. Boszporusz (= Kercs) püspöke jelen volt a 325. évi niceai zsinaton, így abban az időben már több keresztény egyháznak kellett léteznie errefelé. A 4. század folyamán a kereszténység nagyon erőssé válik a Krím-félszigeten. Számos keresztény lelettel rendelkezünk ennek az időszaknak a krími görög városaiból, a legrégebbi közülük egy kercsi sírfelirat 304-ből. A boszporuszi püspökség hatására lettek keresztények az ún. krími gótok, akik a 3. század közepe táján telepedtek le a félszigeten, s akiknek már az 5. század elején saját püspökségük volt, mely a későbbi

századokban jelentős szerepet játszott az ortodox kereszténység terjesztésében a barbárok között.(7) A kereszténység korán gyökeret vert a Fekete-tenger keleti partjai mentén is. Egy phasis-i (mai georgiai Poti) keresztény csoport létezett már az apostolok korában, és Pityus város püspöke jelen volt a niceai zsinaton.

Pál apostol tevékenységének eredményeként számos gyülekezet alakult meg Kisázsiaiban az apostolok idején. A Fekete-tenger déli partjain már a 2. században elterjedt a kereszténység, és előőrsei megjelentek a Kaukázus lábainál. Tanai innen szivárogtak Örményországba az első két század folyamán. Az örmények teljes megtérítése Világosító Gergely munkája volt. Ő keresztelte meg Tiridates királyt, aki népénél bevezette a keresztény vallást 285 körül.(8) Az örmény egyház azután tovább terjesztette az új hitet a környező népeknél, többek között Georgiában is.(9) Így a kereszténység elérte a Kaukázus vonalát a 4. század folyamán.

Az 5. században a térítés munkáját egy időre megghiúsították a barbárokkal való összeclapások, de a következő században nagy előrehaladás történt. A térítő propaganda szerves része volt Justinianus császár politikájának, mellyel a római világbirodalmat szerette volna helyreállítani.(10) A birodalom keleti határainak védelme és kiterjesztése magával hozta a harcokat nyugaton is. A régi római hagyományokhoz híven, a bizánci birodalom arra törekedett, hogy kiépítse a vazallus államok rendszerét a határai védelmére. Ezen államok népeinek segédcsapatai növelték a birodalom védelmi erejét, és emellett kénytelenek voltak harcolni más barbár népek ellen. A térítési politika, mely nélkülözhetetlen eleme volt az erőfeszítéseknek, mellyel a bizánci birodalmat körül akarták venni a szövetséges és kereszténnyé tett „határ-államok” egész láncolatával, ezt a védelmi és imperialisztikus politikát szolgálta. Így a bizánci misszionáriusok nem csak az Isten országát szolgálták, hanem a Római Birodalmat is, amely a bizánci felfogás szerint ugyanazt jelentette. Tevékenységük eredményeként a távoli országok barbár fejedelmei eljöttek a bizánci udvarba, hogy megkeresztelkedjenek s a császár ajándékokkal és címekkel halmozza el őket, majd hazatérve országaikba képviseljék a keresztény vallást, s a bizánci birodalom érdekeit.

A lázok népét, akik a Fekete-tenger keleti partvidékén éltek, az ősi, kolchiszi Phasis folyó térsége és a Kaukázus között, már Justinianus elődje, I. Justinos uralkodása idején megtérítették. Fejedelmük, Tzathius 522/23-ban ment Konstantinápolyba, hogy megkeresztelkedjék. A császár feleségül adta hozzá egy előkelő család leányát, elismerte őt, mint Lazika uralkodóját, és átnyújtotta neki az uralkodás jelvényeit. Így a lázok, akik korábban perzsa politikai befolyás alatt voltak, most Bizánc szövetségesei lettek. Justinianus rendbehozott országukban egy régi, dűledező keresztény templomot. Phasis lett az új keresztény ország püspöki székhelye, és a 7. században négy püspökség tartozott a phasis-i metropolitához.(11) A tzánok vad népét, akik a lázok és a Bizánci Birodalom közé ékelődtek, erővel hódították meg Justinianus seregei. Legyőzetésük után engedelmes keresztények lettek. Justinianus az 535. évi rendeletében büszkén említi őket, mint Bizánc alattvalóit.(12) A lázoktól északra, a Kaukázus és a Fekete-tenger között éltek az abházok, akiknek országában már korán gyökeret vert a kereszténység Pityus városában. De az egész nép megtérítése csak Justinianus idején történt meg. A császár Euphratas-t küldte hozzájuk, egy abház származású eunuchot, aki néhány pappal elvégezte a megtérítésük feladatát. A nép felvette a keresztény vallást, elűzte pogány fejedelmeit, és Bizánc oltalma alá helyezték magukat. A császár templomot építtetett nekik és papokat küldött. Abházia a kereszténység bástyája lett és aktívan részt vett más népek megtérítésében.(13) Így a kereszténység észak felé elérte a Kaukázust, és elterjedt a hegység északi lejtőin is. Az apokrif hagyomány szerint András apostol volt az, aki elültette az új hit első magvait az alánok között. Az arab és

örmény források szerint Világosító Gergely is érdemeket szerzett a megtérítésükben. Egy bizánci forrás már a 6. században keresztényeknek nevezte őket, noha az egész nép úgy tűnik csak a 9. század végén tért meg, amikor az abház fejedelem kellően támogatta a bizánci miszionáriusok munkáját. De az kétségtelen, hogy a 10. század elején az alánok fejedelme keresztény volt, és a főpapjukat a konstantinápolyi pátriárka szentelte fel.(14) A zikhiek az abházoktól északra éltek a Kaukázus távolabbi hegyeinél, a Fekete-tenger partján. A kereszténység terjedését mutatja az a tény, hogy Zikhia püspöke jelen volt az 518. és az 536. évi konstantinápolyi zsinaton is. Székhelye Phanagoria, tengerparti városban volt, a Taman-félszigeten. Ez a püspökség végezte azoknak a népeknek a térítését, melyek a Kaukázus lábánál és a Kubán-folyónál éltek.(15) Így a 6. század közepe táján gyakran találkozunk keresztény népekkel a Fekete-tenger északi és déli partjai mentén.

De a bizánci kereszténység nem csupán az ortodox egyház hivatalos szervei révén érte el a keleti népeket. Hatásával rivalizáltak bizonyos eretnek vallások. A manicheusok vallásának óriási elterjedtsége jól ismert. Követői üldözéseknek voltak kitéve a 4. században, amikor tömegével menekültek északra, s miután elértek egészen az Oxuson túli és turkesztáni vidékekre, mély kulturális hatást gyakoroltak a helyi népekre és a szomszédos területekre. Általuk jutott el a manicheizmus Kínába is. A nesztorianus eretnekség Bizánctól Perzsiáig elterjedt, és a perzsa uralkodók támogatták Bizánc ellenében. Ismerjük, hogy II. Khosrau, perzsa sah leromboltatta az ortodox templomokat a birodalmában, és egész hatalmával támogatta a nesztorianizmust — mely ettől kezdve elterjedt Közép- és Észak-Ázsiában is —, így a 7. század elején nesztorianus közösségek alakultak Kínában is. A nesztorianus eretnekség hosszan tartó, mély kulturális hatást gyakorolt az ázsiai népekre.(16)

Miután a fentiekben vázlatosan körvonalaztuk a kereszténység elterjedését a Fekete-tenger és a Kaukázus térségében, vizsgáljuk meg közelebbről a különböző hun, törökös és másfajta népek kapcsolatát a bizánci kereszténységgel.

Az ismert források szerint a hunok abban az időben kerültek kapcsolatba a kereszténységgel, amikor a Kaukázus közelében éltek. Első térítőik örmények voltak, akiknek apostola, maga Világosító Gergely (†331) terjesztette az új vallást a szomszédos népek és a hunok között.(17) Munkáját folytatta unokája, ifjabb Gergely, aki a „masszagéták” királyánál, a hun csapatok vezetőjénél tett látogatásán szenvedett mártírhalált 343-ban.(18) Az örmény missziós munka nem volt eredménytelen, mint az kitűnik Szt. Jeromos egyik leveléből: „*Hunni discut psalterium.*”(19) Ez a korai térítő tevékenység folytatódott. 523 körül egy örmény püspök és papjai terjesztették a kereszténységet a hunok között, és a Szentírás néhány részét lefordították hun nyelvre.(20) Később (682 körül) a kaukázusi Albániából, a Káspi-tenger mellékéről kiindulva Israyel püspök végzett térítő munkát a kaukázusi hunok között. Sikerral járt a nép és fejedelmük megtérítésében s később a püspökük lett.(21) A hunok más tömegei, akik tovább haladtak nyugat felé, szintén kapcsolatba kerültek a bizánci kereszténységgel. E hunok, mint ismeretes, elérték a Dunát a 4. század vége felé, és 384 körül a csapataik már Thrákiát fosztogatták, rabolták. Így nem meglepő, amikor egy görög jelentésben azt olvassuk, hogy Theotimus, az al-dunai Tomi város és az ún. Szkítia egyházának püspökére olyan ámulattal és csodálattal néztek a hunok, hogy a „rómaiak Istenének” nevezték. Mint a különböző kortárs csodás történetből látható, a püspök megszelídítette a vad, tüzes hunokat, és valószínűleg sokakat megnyert közülük a keresztény vallás számára.(22) Később, Attila idején a hunok még szorosabb kapcsolatba kerültek Bizánccal. Követeik gyakran megfordultak Konstantinápolyban, miáltal —

noha erről nem tesznek külön említést a források — bőséges alkalmuk volt megismerkedni a kereszténységgel.

Az új hit a törökös népek között is terjedt, akik a Káspitól távolabb, keletre éltek. Az iranizált türkök, az ún. fehér hunok, vagy eftaliták, Perzsia északkeleti szomszédságában részint keresztények voltak már az 5. század végén, s ezen belül nesztoriánusok. Kérésükre a szír pátriárka papokat küldött nekik a 6. század közepén.(23) Cosmas Indicopleustes szavai az 547/49 körül írt műveiben (miszerint a hunoknak díszes keresztény templomaik van az országukban) valószínűleg rájuk vonatkoznak.(24)

Ezek nem az egyetlen feljegyzések a kereszténység sikeréről a türkök között. Bizánci feljegyzések szerint Khosrau, perzsa sah az általa 591-ben foglyul ejtett türköket a szövetségükhez, Maurikios császárhoz küldte, és a homlokukba volt vésve a kereszt jele. A kérdésre válaszolva, hogy honnan van rajtuk ez a jel, a türkök elmondták, hogy a keresztények tanácsolták az anyáiknak, hogy véssek a keresztet a gyerekeik bőrébe, mert így elkerüli őket a betegség a pusztító járvány idején.(25) A keresztények, akik a Perzsiától északra élő türköknek tanácsolták ezt a szokást, valószínűleg térítő nesztoriánusok voltak. A nesztoriánus eretnokség türkök közötti terjedéséről több figyelemreméltó kortárs feljegyzés maradt ránk, és ezek egyike, egy szír forrásban különösen érdekes. E szöveg szerint Elie, Merv metropolitája 644-ben meg akart keresztelni egy türk fejedelmet, aki azonban elutasította, mondván, hogy előbb bizonyos csodákat kell végrehajtania, melyeket a türk papok (a sámánok) nem tudnak elvégezni. Amikor a sámánok megidéztek az ördögöt villámlás és mennydörgés közepette, Elie a kereszt jelének segítségével megállította ezt a jelenséget. Ennek a csodának megvolt a hatása s a fejedelem és ugyanúgy a népe felvették a keresztény vallást.(26)

A térítő tevékenység mindenütt nagyon sikeres volt a népek között a birodalom határai mentén, és hatását érezték a „hunok” is a Fekete-tenger északi partvidékén. A 6. századi bizánci feljegyzésekben a „hun” szó, mint ismeretes, a különböző türk népek gyűjtőneve, mint például az ogur törzseknek, melyeket az Uráltól a Kaukázus és az Azovi-tenger felé hajtott a népvándorlás nagy hulláma, Attila birodalmának összeomlása után. Így, amikor „hunokat” említenek ezeken a területeken, ez elsősorban ogurokat, utigurokat, kutrigurokat, onogurokat, és bulgárokat jelent.(27)

Számos külföldit találunk a 6. századi Bizánci Birodalomban. A hadsereg tele volt barbárokkal, akik részben külön egységekben harcoltak, részben szétszórva a bizánci csapatokon belül. Mint a bizánci erők tagjai, természetesen keresztények voltak. A barbárokon kívül, akiket meghódítottak vagy foglyul ejtettek és letelepítettek a birodalomban a háborúk folyamán, számos külföldi csatlakozott önként a bizánci erőkhöz, s miután felvették a kereszténységet, gyakran kerültek magas pozíciókba a hadseregben vagy a császári udvarban. Volt közöttük néhány hun is. Némelyik hunt, akik a seregben szolgáltak, név szerint is említenek a kortárs források, így például Akumot, aki 536-ban Illyricum „magister militum”-a volt. Őt maga Justinianus császár emelte fel a keresztelő medencéből, azaz a császár lett a keresztapja.(28)

De a birodalom határain belül élő hunok közötti krisztianizáláson kívül nagyon sikeres volt a különböző hun törzsek térítése a Fekete-tenger északi partvidékén. Régészeti leletek bizonyítják a szoros kapcsolatot a kutrigurok és a bizánci kereszténység között. A legutóbbi kutatások szerint a magyarországi avarok leletei két összetevőből állnak. Az egyik csoport bizánci hagyományokat és keresztény elemeket tükröz. Így a legvalószínűbbnek az látszik, hogy ezek a kutriguroktól származnak, akiket a népvándorlás hulláma sodort a Duna és a Tisza közötti

területre, de akik kb. egy évszázaddal korábban a Fekete-tenger északi partvidékén éltek, ahol alkalmuk volt kapcsolatba kerülni a bizánci kereszténységgel.(29)

Cosmas Indicopleustes fentebb hivatkozott művében említést tesz a bolgárokról, mint az egyik népről, akiknél a kereszténység befogadásra talált.(30) Ezt a tényt megerősíti egy későbbi, keleti forrás.(31) Itt a „hunok” — akiknek fejedelme 619-ben Konstantinápolyba jött, ahol megkeresztelték és megkapta a *patrícus* rangot — nyilvánvalóan a bolgárokkal azonosak.(32) Ez a hun fejedelem valószínűleg nem más, mint Organa, akinek unokaöccse, Kuvrat, „Nagy Bulgária” alapítója, gyermekkorát a bizánci császári udvarnál töltötte, ahol keresztény lett és Heraclius császár barátja.(33) Egy hasonló esetet jegyeztek fel később, a 8. században, amikor Telerig, a dunai bolgárok fejedelme elmenekült országából 777-ben. Konstantinápolyba ment, ahol IV. Leó császár szívélyesen üdvözölte, a keresztapja lett, *patrícus* rangra emelte, és hozzáadta a felesége egyik rokonát.(34)

Összefoglalva mindezeket az adatokat, megállapítható, hogy a keresztény térítési tevékenységek nyomai mindenütt megtalálhatók a törökös népek között a Káspi és a Duna között a 4-8. századokban. A Kaukázustól keletre élő török népek között a manicheus és nesztoriánus eretnekségek hódítottak, míg az ortodox egyház a „hunokat” térítette meg, akik a Kaukázustól északra és a Fekete-tenger északi partvidékén éltek, valamint a bolgárokat. Mivel a magyarok is a Kaukázus és a Don között kellett éljenek ebben az időben, a bizánci missziós munka a „hunok” és a bolgárok között — akik nyilvánvalóan fontos szerepet játszottak a magyar nép kialakulásában — valószínűsíti, hogy a magyar törzsek is kapcsolatba kerültek a kereszténységgel. Ezt a feltevést támogatja két fontos történeti adat, melyeket közelebbről meg kell vizsgálni.

A korábbi több bizánci krónika közvetíti számunkra. Az első feljegyzés Joannes Malalas-tól származik a 6. században, majd Theophanes-tól a 9. században, és Georgius Kedrenus-tól a 12. században. Joannes Ephesus a szír nyelven írt 6. századi Egyháztörténet-ében, és Joannes Nikiu püspök a krónikája egyes részeiben — mely eredetileg görögül íródott, de csak etióp fordítása maradt ránk — szintén felhasználják Malalas szövegét.(35) Ezekon kívül ismerjük Theophanes munkáját, melyet Anastasius Bibliothecarius fordított latinra. Mivel nem rendelkezünk Malalas eredeti krónikájának szövegével, és az egyetlen oxfordi kézirat csupán egy rövid kivonatot tartalmaz belőle, így Theophanes, Joannes Ephesus és Joannes Nikiu szövegeit kell számításba vennünk, ha rekonstruálni akarjuk az eredetét.(36) Ezt elvégezve, Malalas közlésének bennünket érdeklő részlete az alábbi. Justinianus uralkodásának első évében (527/8) Gordasz, a hunok fejedelme, aki a krími Boszporusz város szomszédságában élt, valószínűleg egy korábbi bizánci térítés nyomán felvette a keresztény vallást Konstantinápolyban. Mivel előkelő barbár fejedelem volt, privilégiumokat is kapott a császártól, aki a keresztapja lett. Miután átvette a szokásos ajándékokat, visszatért országába, ahol, mint a császár keresztfia és szövetségese, a bizánci birodalom érdekeit képviselte, vállalva Boszporusz város védelmét, azaz segítve a bizánci helyőrséget abban az esetben, ha ellenség támadná meg. De a dolgok másképp alakultak, mint ahogy a bizánci udvar elvárta. Amint Gordasz hazatért, erővel próbálta megtéríteni a népét. El akarván törölni a régi hit minden nyomát, beolvasztotta a pogány bálványokat, és a fémét bizánci pénzre cserélte Boszporuszban. A pogány papok fellázadtak ez ellen és megölték, egyetértésben testvérével, Muagerisz-szel, aki azután a fejedelmük lett. A lázadók azután, tartva a bizánciak bosszújától, megostromolták Boszporuszt, lemészárolták a helyőrséget és elfoglalták a várost. Justinianus császár büntető különítményt küldött a szárazföldön és a tengeren a hunok ellen, de azok továbbálltak.

Malalas történetében, amely érdekesítő képet ad a 6. századi bizánci térítés politikai háttéréről, „Muagerisz” (Μουάγερις) király neve különösen érdekes, mivel, a magyar nyelvészek egyöntetű véleménye szerint, ez a „magyar” népnévet foglalja magában.(37) Természetesen ez nem jelenti azt, hogy a magyarok Muagerisz királytól kapták volna a nevüket — épp ellenkezőleg. A Gordasz név ehhez hasonlóan az „ogur” népnévet rejtheti.(38) De, ha a Muagerisz név eredetének magyarázata helyes, ez azt jelenti, hogy a hunok, akikről a krónika beszél, vagy magyarok voltak, vagy egy olyan törzsszövetség, melyben a magyar elemek szerepet játszottak, minden valószínűség szerint vezető szerepet. Ez újfent azt jelenti, hogy a magyarok, vagy egy részük kapcsolatba került a kereszténységgel már a 6. század elején, noha ez az első tértési kísérlet, a pogány elemek ellenállása miatt, sikertelen volt.

Van egy másik feljegyzés is kétszáz évvel későbből, mely némi információt ad a kereszténység terjedéséről a magyarok között, a Krím-félszigetnél és a Don és a Káspi-tenger között lakó népek egyházszervezetével kapcsolatban. Régóta ismert egy püspökségi lista, mely a legutóbbi kutatások szerint 733-746 közé tehető, és nincs okunk kételkedni a hitelességében.(39) A lista felsorolja a krími gót-bizánci metropolita alá tartozó püspökségeket, melyek a következők:

ó Χοτζήρων (Khotzéron)

ó ᾽Α{σ}τήλ (A/sz/tél)

ó Χουάλης (Khouálesz)

ó ᾽Ονογούρων (Onogouron)

ó ᾽Ρετέγ (Retég)

ó Ούννων (Ounnon)

ó Ταμάταρχα (Τυμάταρχα *cod.*) (Tamátarkha, Tümatarkha)

Ami a nevek jelentését illeti, az első, ó Χοτζήρων, még nem elég világos. A listához csatolt függelék szerint ez a nép Phulloi és Kharasiu közelében élt. Mivel a Kharasiu (a jegyzet írójának pontos fordítása szerint „Feketevíz”) a krími Salgir folyó déli mellékfolyója, így ez a nép a Krím keleti részén élhetett. A név olvasata *Kočir*, vagy *Kačir*, vagy *Köčir*, és nem szerepel más feljegyzésben. Néhányan úgy tartják, hogy ez magában foglalja egy 5. századtól ismert nép nevét, az *Agačeri*-t (᾽Ακάτζιροι), mások szerint a kazárokra vonatkozik (Χάζαροι), akik ebben az időben a Krím egy részét birtokolták.(40) Bizonyosan tudjuk, hogy a név török jellegű, s így a Krím-félsziget egyik török népének püspökére kell vonatkozzék. A második név, ó ᾽Αστήλ (helytelen olvasata: ó ᾽Ατήλ, mint a kutatók hozzáfűzik), a kazár városra, *Itil*-re vonatkozik.(41) Más feljegyzések is megerősítik a tényt, hogy a 8. századi bizánci térítés rendkívül sikeres volt a kazárok között. Elég, ha megemlítjük, hogy V. Konstantin császár uralkodása idején (741-775) egy Kherszonba kiutasított bizánci katona Kazáriába menekült, ahol püspök lett,(42) s hogy a 8. század közepe táján számos keresztény közösség volt Kazáriában.(43) Egy 805-815 közötti püspökségi lista említi Kazáriát azon országok között, melyek a konstantinápolyi pátriárkátushoz tartoztak.(44) A harmadik püspök neve: ó Χουάλης, összevethető a Káspi-tenger régi orosz nevével (*Khvaliskoye*), és egy nép, a Χαλίσιοι nevével.(45) Véleményünk szerint ez

nem helynév: ἡ Χουάλη, hanem egy ragozatlan népnév, Χουάλης rejlik benne. A következő népnév: Ῥώσσοι is gyakran szerepel a bizánci íróknál a ragozatlan alakjában (Ῥώσ). Így a Χουάλης az ó Χουάλης-ban birtokos többes szám, csakúgy, mint a Χοτζήρων az első püspök nevében. Az ötödik név: ὁ Ῥετέγ valószínűleg hibás az ὁ Ῥεπέγ helyett, mely magában foglalja a Terek folyó nevét, vagy az ilyen nevű városét (*Tarku*).⁽⁴⁶⁾ Nem tudjuk, mely nép tartozott ehhez a püspökséghez, de fel kell tételezzük, hogy az alánok. A hetedik név egyszerűen a régi Phanagoria török neve, mellyel először találkozunk, de jól ismert más forrásokból.⁽⁴⁷⁾ A negyedik és hatodik név, miként az ὁ Χοτζήρων és, véleményünk szerint, az ὁ Χουάλης, törzsi, népnévi eredetűek. Ezek: ὁ Ὀνογούρων, és ὁ Οὐννων.

Az ὁ Ὀνογούρων kifejezés azt jelenti: az onogurok püspöke. Ezt a népet jól ismerjük a bizánci forrásokból.⁽⁴⁸⁾ Tudjuk, hogy az onogurok az 5. század közepe táján jelentek meg a Kaukázus és a Kubán folyó közelében, s még itt voltak a 6. század folyamán. Jó okunk van feltételezni, hogy az uralkodó elemet alkották „Nagy Bulgáriában”, mely a 7. század elején alakult meg itt. Ez az ország a 8. század közepén összeomlott a kazárok érkezése miatt. Néhány bolgár törzs nyugat felé költözött, és megalapították a Dunai Bulgáriát. Egy 8. századi bizánci feljegyzés „onogur bolgároknak” nevezi őket. Ez mutatja, hogy az onogur elem volt az uralkodó a dunai bolgárok összetételében. Az a tény, hogy a néhány évtizeddel későbbi püspökségi listán ismét említik az onogurokat a Krím-félsziget és a Kaukázus között, igazolja, hogy onogurok maradtak a régi országukban azután is, hogy néhány bolgár törzs elvándorolt innen. Mármint, mivel a magyarok neve: Οὐγγροι (Ungroi) és más névalakjai (orosz *Vengri*, latin: *Hungari*, angol: *Hungarians*, etc.) a török *onogur* változatai, s mivel ezeknek így jelentős szerepe van a magyar nép kialakulásában, a püspökségi listán említett onogurokat magyaroknak kell tekinteni, vagy legalábbis a magyar nép egy alkotóelemének.

A „hun” püspökséggel kapcsolatban több elmélet létezik. Feltehető, hogy hunok éltek a Krím-félszigeten, s hogy ezek azonosak voltak a „fekete bolgárokkal” vagy a magyarokkal.⁽⁴⁹⁾ Véleményünk szerint ezekre a „hunokra” másképp kell tekinteni. Ha alaposabban megvizsgáljuk a listát, felfedezzük, hogy földrajzi sorrendben állították össze. A nyugat-krími város, Dorosz (a mai Mankup) gót metropolita székhelye után először a kočirok püspöksége szerepel (akik szintén a Krímben éltek), azután az itili püspökség a Volgánál, majd a khálishok a Káspitenger nyugati partvidékén, és Terek dél felé. A lista Tamatarkhával végződik, szemben a Krímmel, közel a Kubán torkolatához. Ez előtt szerepel az onogurok püspöksége, akik a Don és a Kubán között éltek. Így a fent említett „hunokat” a Terek és az onogurok területe között kell keresni, azaz a Kubán és a Kaukázus között. A 6. században is éltek itt hunok. A szabirok, akiket a bizánci források gyakran neveznek hunoknak, szintén itt éltek.⁽⁵⁰⁾ AD 558-ban az avarok üzték el őket, és megmaradt csoportjaik a Kaukázustól délre költöztek a 6. század második felében.** De rendelkezünk bizonyítékkal arra, hogy a hunokon kívül más szabirok is éltek itt. Az egyik feljegyzés szerint a Káspi-kapukon túli termékeny síkságot egészen a Meótisz taváig hunok lakták.⁽⁵¹⁾ Amikor Heraclius császár a kaukázusi háborúja során (624) menekült a perzsák elől, nehezen járható hágókon a hunok területe felé húzódott vissza.⁽⁵²⁾ Később, 820-ban a lázadó Thomasius csapataiban az abházokon és zikheken kívül hunok is voltak.⁽⁵³⁾ Így a hun elem a Kaukázus közelébe vezet egészen a 9. század elejéig. Véleményünk szerint a püspökségi lista, mint másutt említettük, erre a kaukázusi hun püspökségre hivatkozik. A bizánci egyház november 10.-én ünnepli Hitvalló Ephraim, Hunnia püspökének emléknapját.⁽⁵⁴⁾ A „Hunnia” szó (= hunok országa) ezt megelőzően csak egyszer szerepel a bizánci

forrásokban. Cosmas Indicopleustes az, aki ezen a néven említi a fehér hunok (eftaliták) országát.(55) De ez nem lehet azonos a kérdéses Hunniával, mert az eftaliták nesztoriánusok voltak, míg Ephraimot az említett feljegyzésben „hitvallónak” nevezték, így ortodoxnak kellett lennie. Ezen kívül az Ὁμολογητής (Omologetész) melléknév a képrombolás időszakára vonatkozik.

Mármost, ha összehasonlítjuk a krími gót metropolitához tartozó püspökségek listájának adatait más forrásokéval, a helyzet a következő: a 7. század második felében nagy változások zajlottak a Fekete-tenger északi partvidékén. A kazárok, kelet felől nyomtatva, megdöntötték a meótszi Nagy Bulgáriát, és néhány bolgár törzs kénytelen volt nyugat felé költözni, ahol elfoglalták jelenlegi hazájukat a Dunánál. A kazárok elfoglalták Phanagoria városát (Tamatarkhát) 689 körül, és Boszporusz városa lett a kazár kagán képviselőjének székhelye.(56) A kazárok abban az időben nem csak a Kubán folyó térségét uralták, hanem a Krím-félsziget keleti partjait is. A krími gótok egy ideig megtartották a függetlenségüket, de a kazár kagán elfoglalta Dorosz városát 787-ben.(57) Így a Krímnek csupán a nyugati része maradt bizánci uralom alatt. Ez valószínűleg annak köszönhető, hogy a konstantinápolyi pátriárka az akkor független gótok püspökségét metropolita rangra emelte, hét, alárendelt püspökséggel. Ezek közül kettő (Itil és Tamatarkha), mint láttuk, kétségtelenül városneveket visel. Egy másik, Terek, földrajzi név, míg a többi — a kocirok, khálishok, onogurok és hunok püspökségei — törzs- ill. népnevek. Ebből a tényből le kell vonnunk a következtetést, hogy a négy utóbbi püspökségnek nem volt állandó székhelye, és a félnomád népek területein kellett működniük. Ez újfent azt jelenti, hogy ezek missziós püspökségek voltak, melyeknek térítő tevékenységét püspökök irányították. A fent említett feljegyzések egyikében láttuk az ἐπίσκοπος Οὐννίας (episzkoposz Unniasz = hun püspökség) kifejezést az ó Οὐννων helyett, s amikor, a 10. század közepén a konstantinápolyi pátriárka felszenteli a magyarok első püspökét, kifejezetten azért, hogy missziós munkát végezzen a népe körében, a bizánci feljegyzés az új püspököt az ἐπίσκοπος Τοῦρκίας néven említi.(58) Mindezek az adatok igazolják, hogy a 8. században erőteljes térítő tevékenység folyt a magyarok között, vagy, jobban mondva, az onogurok között, a későbbi magyarok alkotóelemei körében. Nem értesülünk ennek későbbi folyamatáról és eredményéről, de bizonyos fokig feltételezhetjük, hogy a magyarok egy része abban az időben közelebből is megismerkedett a kereszténység tanaival.

A magyar nép kialakulása és vándorlásai hosszú századainak részletei nem ismeretesek. Muagerisz király és az onogur püspökség neve után a magyarokat nem említik újra a 9. század harmincas éveit, amikor az Al-Dunánál harcoltak. Néhány évtizeddel később egy magyar csapattal bukkan fel a Krímben, amely találkozott Kirillel, a szlávok apostolával 861-ben, Kherszon városa közelében. A feljegyzések a következő beszámolót adják erről: „...És midőn Cherszónba érkezett... És ebből a városból eltávozván a Filozófus [Konstantín-Cyrrill] továbbutazott. És itt ugor [magyar] harci csapatok rátámadtak, a Filozófus azonban elvégezte imáját, szólott hozzájuk, és [az ugorok] leszállván [a lovaikról], meghajoltak előtte és tisztelettel elkísérték őt.” (59) Ez a beszámoló a keresztény legendák vonásait mutatja. Fő motívuma — a szent ember Isten segítségével csodás módon megmenekül a barbároktól, akiket megszelidít a szavaival — egy hagiográfiai közhely, mellyel gyakran találkozunk. Így például az egyik feljegyzés elmondja Theotimus püspök történetét, aki hun lovasokkal találkozott, mire a kísérei siránkozni kezdtek, de ő leszállt a lováról és imádkozott Istenhez. A hun lovasok nem törődtek vele, és továbbmentek. Egy másik alkalommal egy hun, aki meg akarta ölni a püspököt, kivetette rá a pányváját, de ismét csoda történt: a lendítő karja megbénult és csak Theotimus imájára szaba-

dult meg a láthatatlan kötelékeitől.(60) Egy hasonló történetet jegyeztek fel egy remetéről, Jacobusról, akit hun lovasok támadtak meg. Megcélozták az íjaikkal, de az íjfeszítő karjuk megmerevedett, és csupán azután mozdult meg, hogy a remete imádkozott értük.(61) Azonban mindez nem jelenti azt, hogy Kirill találkozása a magyarokkal nem történt meg. Van egy feljegyzés, amely bizonyítja, hogy a magyarok kapcsolatba kerültek a szláv apostolokkal, mielőtt elfoglalták hazájukat. Ez így szól: „Midőn pedig a magyar király („*ugor kral*”) a dunai részekre érkezett, látni akarta (Metódot). És midőn némelyek mondták, és úgy vélték, hogy ezt nem éli túl kinszenvedések nélkül, elment hozzá. Ő pedig, mint uralkodóhoz illik, azonképpen tisztelességgel, fényesen és örömmel fogadta. És beszélgetve vele, miként ilyen férfiaknak illett beszélgetni, megszeretvén, megcsókolván, és nagy ajándékokkal elbocsátotta, mondván néki: emlékezzél meg mindig rólam, tisztelendő atya, szent imáidban.”(62) Ami a magyar király, vagy, jobban mondva, vezető identitását, vagy a találkozás helyét és időpontját illeti, csupán találgathatunk. Egy dolog bizonyos: 884 előtt kellett történnie, azaz, Metód püspök halála előtt. Tudjuk, hogy mielőtt a magyarok elfoglalták a hazájukat, ismételten meglátogatták a nyugati területeket 862 és 881-ben, és így néhány magyar vezető hallhatta a szláv apostolok tanítását a kereszténység elveiről. Ha a magyarok már magukkal hozták a szláv „kereszt” szót az új országukba, ez további bizonyíték, hogy kapcsolatba kerültek a kereszténységgel — szlávok révén is —, mielőtt elfoglalták országukat.

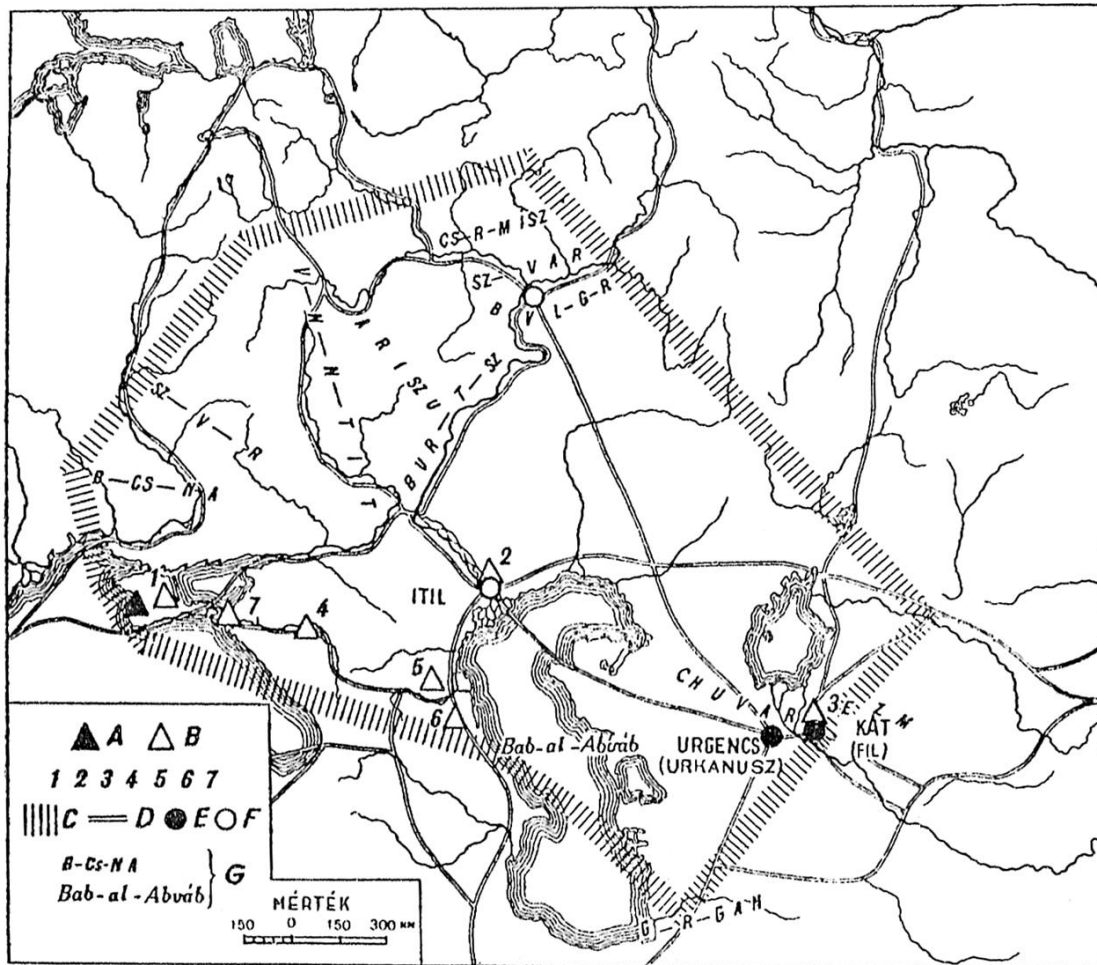
Összefoglalva kutatásaink eredményeit, megállapítható, hogy a bizánci egyház a török népek között végzett erőteljes térítő munkája folyamán már a 6. század elején próbálta megtéríteni a „hunokat”, akik a Krími Boszporusz közelében éltek. Ezeknek a hunoknak egyike nevében felfedezhetjük a „magyar” népvét. Az a tény, hogy voltak már keresztények a bolgár fejedelmek között a 7. század elején, valószínűsíti, hogy a magyarok a meótiszi Onogur-Bulgáriához tartoztak. Az onogur missziós püspökség a magyarok között is térített a 8. században, s a magyarok kapcsolatba kerültek a fiatal szláv kereszténységgel a 9. század elején. Figyelembe véve, hogy a magyarok századokon át minden oldalról keresztény népek és püspökségek szomszédságában éltek, még valószínűbbnek látszik, hogy amikor elfoglalták új hazájukat, már ismerték a kereszténységet, és így a bizánci egyház már felkészült, hogy megtérítse őket a keresztény vallásra, melyet aztán felvettek új hazájukban.

Ford.: Z. Tóth Csaba

Forrás:

Gyula Moravcsik: Byzantine Christianity and the Magyars in the Period of Their Migration, in *American Slavic and East European Review*, Vol. 5, No. 3/4 (Nov., 1946), pp. 29-45.

<http://www.jstor.org/stable/2492084>

3. térkép. A VIII. század közepén fennállt kazáriai-chorezmi métropólia központjai a *Notitia Episcopatum* szerint.

A) Doroszi métropólia B) Püspöki székhelyek. 1. A kočirok püspöke (Karaszubazar); 2. az asztéli (Itil) püspök; 3. a khualisz nép (Chorezm) püspöke; 4. az onogurok püspöke (Kubán mellék); 5. a retégi (Tepek?, Tarki?) püspök; 6. a hunok (Voracsan-Szemender) püspöke; 7. a tamatarchi (Tamany) püspök. C) A kazár birtokok határai vázlatosan, József király levele alapján. D) Fő kereskedelmi utak. E) Chorezm legfontosabb gazdasági központjai. F) A források említette chorezmi gyarmatok Európában. G) A törzsek, területek és földrajzi pontok nevei József király levele alapján.

A krími gót metropolita térítési központjai, feltételezhető kiterjedése a 8-9. században, in Sz. P. Tolsztov (1907-1976): *Az ősi Chorezm*, Bp., 1950, p. 232.

Jegyzetek:

- 1 *Taktika*, XVIII. 61, Migne, *Patrologia Graeca*, CVII, col. 960 D.
- 2 Ld. Moravcsik Gy.: *Byzantinoturcica* I (Bp., 1942.), pp. 238-245.
- 3 Kutatásaim eredményei megjelentek magyarul néhány évvel ezelőtt, in *Szent István Emlékkönyv* (Bp., 1938.) 1, 171-212.
- 4 Ld. Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica* II, *Sprachreste der Türkvolker in den byzantinischen Quellen* (Budapest, 1943), pp. 194-196, 199-204, 269-275.
- 5 Ld. S. B. Petrovskii, „Apokrifčeskija skazanija ob apostolskoi propovedi po Černo-morskomy po-berežju,” *Zapiski Imp. Odesskago Obščstva Islorii i Drevnostel*, xx (1897), 29-148, XXI. (1898), 1-184; V. G. Vasilevskii, „Choždenie apostola Andreja v strane Mirmidonjan,” *Trudy*, II (1909), 213-295; A. Sedelnikov, „Drevnjaja Kievskaja legenda ob apostole Andreje,” *Slavia*, III (1924-25), pp. 316-335.
- 6 Ld. A. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten drei Jahrhunderten*, II, 761, 797-798; K. Pieper, *Atlas orbis christiani antiqui* (Düsseldorf, 1931).
- 7 A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea* (Cambridge, Massachusetts, 1936) pp. 3-21.
- 8 Ld. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung*, II, pp. 747-762; J. Markwart, „Die Entstehung der armenischen Bistümer,” *Orientalia Christiana*, XXVII, 2 (1932), 141-236.
- 9 Ld. K. Kekelidse, *Die Bekehrung Georgiens zum Christentum* (Leipzig, 1928); P. Peeters, „Les débuts du christianisme en Géorgie, d’après les sources hagiographiques,” *Analecta Bollandiana*, L (1932) pp. 5-66.
- 10 Ld. Ch. Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine au VIe siècle* (Paris, 1901).
- 11 John Malalas, ed. Dindorf, pp. 412-414; Theophanes, ed. de Boor, pp. 168-169; Procopius, *De bello Persico*, II, 15, 28, ed. Haury, i, 217, 286; ld. Diehl, *Justinien*, pp. 380-381.
- 12 Procopius, *De bello Persico* i, 15, ed. Haury, i, 77-78, *De aedificiis*, III. 6, ed. Haury, III, 2, 97-99; Ld. Diehl, *Justinien*, p. 385.
- 13 Procopius, *De bello Gothico*, iv. 3, ed. Haury, II, 498-500; ld. Diehl, *Justinien*, p. 382, V. Latyšev, „K istorii christianstva na Kavkaze,” *Sbornik archeologičeskich statei podnesennyj grafu A. A. Bobrinskomu* (St. Petersburg, 1911) pp. 169-198.
- 14 Ld. Harnack, *Die Mission und Ausbreitung*, II. 750, 762; J. Kulakovskii, „Christianstvo u Alan,” *Vizantijskii Vremennik* 5 (1898), pp. 1-18; V. Grumel, „La date de la conversion des Alains et l’archevêché d’Alanie,” *Échos d’Orient*, XXXVII (1934), pp. 57-58.
- 15 Ld. Pieper, *Atlas*, p. 49 és térkép 14 a.
- 16 Ld. W. Barthold, *Zur Geschichte des Christentums in Mittel-Asien bis zur mongolischen Eroberung* (Tübingen-Leipzig, 1901); F. Nau, „L’expansion nestorienne en Asie,” *Annales du Musée Guimet, Bibliothèque de vulgarisation*, L (Paris, 1914), 193-383.
- 17 *Die Akten Gregors von Armenien*, neu herausgegeben von P. de Lagarde, [Abhandlungen der k. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen, XXXV, 1.] 1888, pp. 115-116; *Aganthatangelos*, neu herausgegeben von P. Lagarde, *ibidem*, p. 77.
- 18 *Faustus de Byzance ... traduit pour la première fois de l’Arménien en Français par Jean Baptiste Emine* [*Fragmenta Historicorum Graecorum*, v. 2. (Paris, 1884)] p. 214.
- 19 „A hunok zsoltárokát énekelnek, Szkítia hidegét a hit melege tölti be”, Epist. 107,2, Migne, *Patrologia Latina*, XXII, col. 870.
- 20 *The Syriac Chronicle known as that of Zachariah of Mitylene*, translated into English by F. J. Hamilton and E. W. Brooks (London, 1899), pp. 328-330.
- 21 J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge* (Leipzig, 1903), p. 302.
- 22 Sozomenus *Hist. eccl.*, VII. 26., Migne, *Patrologia Graeca*, LXVII, col. 1500.
- 23 Ld. Nau, *op. cit.* pp. 244-249.
- 24 *The Christian Topography of Cosmas Indicopleustes*, edited with geographical notes by E. O. Winstedt (Cambridge, 1909) p. 119.
- 25 Theophylact. Simocatta v. 10, ed. de Boor, p. 208.
- 26 Nau, *op. cit.*, p. 246-247.
- 27 Gy. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 199-202.

- 28 Malalas, ed. Dindorf, p. 438; Theophanes, ed. de Boor, p. 218; ld. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 66.
- 29 A. Alföldi, „Zur historischen Bestimmung der Avarenfunde,” *Eurasia Septentrionalis Antiqua*, ix (1934), 285-307.
- 30 *The Christian Topography*, ed. Winstedt p. 119.
- 31 *Chronique de Michel le Syrien patriarche Jacobite d'Antiochie*, éditée pour la première fois et traduit en français par J. B. Chabot, II (Paris, 1901), 364.
- 32 Nicephorus Patriarch, ed. de Boor, p. 12.
- 33 *The Chronicle of John, Bishop of Nikiu*, ford. R. H. Charles (London-Oxford, 1916), p. 197.
- 34 Theophanes, ed. de Boor, p. 451.
- 35 John Malalas, ed. Dindorf, p. 431-432; Theophanes, ed. de Boor, p. 175-176; George Cedrenus, ed. Bekker, I, 644-645; F. Nau, „Analyse de la seconde partie inédite de l'histoire ecclésiastique de Jean d'Asie patriarche Jacobite de Constantinople,” *Revue de l'Orient Chrétien*, II (1897), 475, cf. *Chronique de Michelle Syrien*, ed. Chabot, II, 192; „*Chronique de Jean évêque de Nikiou*.” Texte éthiopien publié et traduit par M. H. Zotenberg, *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, 24. I. (Paris, 1883), pp. 510-511.
- 36 Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 184-189.
- 37 *Ibid.*, II, 168.
- 38 *Ibid.*, II, 108.
- 39 G. I. Konidares, *Αἱ μητροπόλεις καὶ ἀρχιεπισκοπαὶ τοῦ οἰκουμένου πατριαρχείου καὶ ἡ „τάξις” αὐτῶν* (Athens, 1934) pp. 83-85; the text p. 100; ld. még A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, p. 97-104; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, I, 284; G. Vernadsky, „Byzantium and Southern Russia I, The Eparchy of Gothia,” *Byzantium: International Journal of Byzantine Studies* xv (1940-41) 67-76. Vernadsky (p. 70.) arra a következtetésre jutott, hogy „a lista teljes összeállításának valóban kapcsolatban kellett lennie Konstantin kazár-missziójával”, és „a gót eparchia működése... valószínűleg összefüggött a Konstantin-jelentés Photius pátriárka általi vizsgálatával.” Vö. G. Vernadsky, *Ancient Russia*, I, (második kiadás, New Haven 1944) pp. 345-353. Vernadsky érvelése, aki nem ismerte Konidares kutatásait, vagy az általam magyarul írtakat, nem látszik meggyőzőnek számomra.
- 40 Ld. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, p. 98; Vernadsky, *The Eparchy of Gothia*, p. 72, 75. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 289-290.
- 41 Ld. Vasiliev, *op. cit.*, p. 98-99; Vernadsky, *op. cit.*, p. 71; Moravcsik, *ibid.*, II, p. 80.
- 42 *Menologium Basilii II imperatoris*, Migne, *Patrologia Graeca*, CXVII. col. 181 C-D; *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye (Brussels, 1902), pp. 263-264.
- 43 Ld. Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance* (Prague, 1933), p. 164; E. Peeters, „Les Khazares dans la passion de S. Abo de Tiflis,” *Analecta Bollandiana*, LII (1934), 21-56; M. I. Artamonov, „Srednevekovye poselenija na Nižnem Donu,” *Izvestija Gosud. Akademii Istorii Materialnoj Kultury*, CXXXI (1935), 85.
- 44 *Hieroclis Synecdemus et Notitiae graecae episcopatum*, ed. G. Parthey (Berlin, 1866), p. 140; *Des Nilos Doxopatres Τάξις τῶν πατριαρχικῶν θρόνων*, armenisch und griechisch herausgegeben von F. N. Finek (Tiflis, 1902), p. 29.
- 45 Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, p. 99-100; Vernadsky, *The Eparchy of Gothia*, p. 71; Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 284, 290.
- 46 Vasiliev, *op. cit.*, p. 100; Vernadsky, *op. cit.*, p. 71.
- 47 Ld. Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 251.
- 48 Ld. Gy. Moravcsik, „Zur Geschichte der Onoguren,” *Ungarische Jahrbücher*, X (1930) 53-90.
- 49 Ld. Vasiliev, *The Goths in the Crimea*, pp. 100-101.
- 50 See Moravcsik, *Byzantinoturcica*, II, 201.
- 51 Procopius, *De bello Persico*, I. 10, ed. Haury, I, 46-47, *De bello Gothico*, IV. 3, ed. Haury, II, 497.
- 52 Theophanes, ed. de Boor, p. 310; ld. E. Gerland, „Die persischen Feldzüge des Kaisers Herakleios,” *Byzantinische Zeitschrift*, III (1894) 354.
- 53 Genesisios, ed. Lachmann, p. 33; ld. A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*, I (Brussels, 1935), 31.
- 54 *Synaxarium ecclesiae Constantinopolitanae*, ed. H. Delehaye (Brussels, 1902) p. 212.

55 *The Christian Topography*, ed. Winstedt, p. 69.

56 Theophanes, ed. de Boor, p. 373; Nicephorus Patriarch, ed. de Boor, p. 40-41.

57 *Life of John of Gothia, Acta Sanctorum Junii*, V, 190-194; ld. E. Peeters, „Les Khazares dans la passion de S. Abo de Tiflis,” *Analecta Bollandiana*, LII (1934), 39-40.

58 John Scylitzes, ed. Bekker, p. 328.

59 Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, p. 360. [magyarul: Király Péter: A magyarok említése a Konstantin legendában, MNY 70, 1974, p. 6]

60 Sozomenus, *Hist. eccl.*, VII. 26, Migne, *Patrologia Graeca*, LXVII, Col. 1500.

61 Procopius, *De bello Persico*, I. 7, ed. Haury, I, 31-32.

62 Fr. Dvornik, *Les légendes de Constantin et de Méthode vues de Byzance*, p. 392. [Moravcsik francia idézetben adja a legendát, a fenti magyar idézet forrása Király P., *A magyarok említése a Konstantin- és Metód-legendában*, Budapest, 1974.]

Moravcsik Gyula (sz. Budapest, 1892. január 29., † Budapest, 1972. december 10.) Kossuth-díjas bizantinológus, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. Számos szaktudományos könyve és cikke jelent meg magyar és idegen nyelveken, munkásságát itthon és nemzetközileg széles körben elismerték élete során, több állami és szakmai kitüntetésben részesült.

* Ford. megj.: A bizánci íróknál a török nyelvű, de nem török eredetű ogurok számozott törzsnevei jelennek meg elírt formában: *utigur*, *utrigur*, *uturgur* = 3 és 30 ogur, *bittugur*, *bittores* = 5 ogur (n.b. 'baskir'), *altziagiri* = 6 ogur, *kutrigur*, *kuturgur* = 9 ogur („z” török tokuz-oguz), *onogur* = 10 ogur (Procopius, Jordanes, Agathias, Menandros, etc., ld. török ücs = 3, bes = 5, alti = 6, tokur = 9, on = 10, otur = 30). Ebbe a sorba szervesen illeszkedik Anonymusnál az elveszett őskronikából vagy szóbeli közlésből származó elírt latin „*Dentumogeri*” név, mely a tör. jedi/hét számnévvel képzett hét magyar törzs összefoglaló nevét jelenheti (vö. hét magyar törzs és a csatlakozott „kabarok”/horezmiek, DAI 38-40; a „Dentu” nyilvánvalóan nem „Don-tövit” jelent, mint korábban feltételezték, mivel eleink nemigen használhatták magukra a Don folyó *szláv* nevét).

** Ezt a túl korai időpontot a szabirok elszakadásával kapcsolatban Czeglédy Károly vetette fel még az 50-es években, aki az örmény Kangark tartomány nevében tévesen a kangar besenyőket látta; a kangarok 711-ben még a türkök ellen harcoltak Dzsungáriában, a Bolcsu-folyónál, s a szabirok dél-kaukázusi letelepedése csak azután történhetett meg, hogy a besenyők megjelentek a Volga-Káma vidékén, valamikor a 8-9. század fordulóján (vö. DAI 38, és Dasxurantsi: *Hist. of Armenia*, www.rbedrosian.com, a sewordik keresztény fejedelmének vértanúságáról 855-ben).

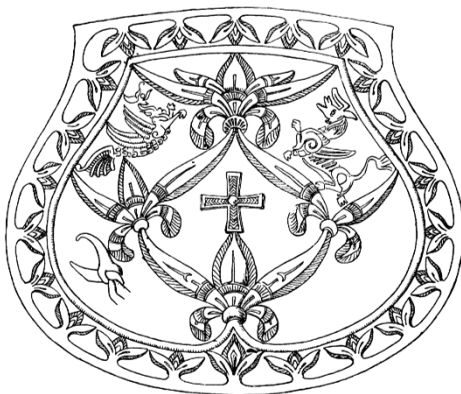
* * *

Moravcsik Gyula, a magyar bizantinológia doyenje, múlhatatlan érdemeket szerzett a korai magyarságra vonatkozó bizánci források megismertetésében. Ezek fényében jó érzékkel, tömören, világosan vázolta a magyarság honfoglalás előtti történetének egyes epizódjait, főként az onogurokra vonatkozóan. A most közölt cikkeinek megjelenése óta eltelt több mint hetven esztendőben, és főként az utóbbi 10-20 év archeogenetikai vizsgálatait, valamint a régészeti és forráskutatások nyomán, melyek részint őt is igazolják, egyre jobban kirajzolódik a magyarság előtörténete Kelet-Európában, a hunok, ogurok érkezése előtt. Az elmúlt több mint két évtizedben a magam átfogó kutatásaival is igyekeztem feltárni őstörténetünknek ezt a rejtettebb szálát, mely épp a Moravcsik által lefordított *De adm. imp.* 38. fejezetében szereplő „régí nevünk”-től, a „szavartiaszfali”-től vezet visszafelé az időben, a már jobban ismert bizánci, szír, örmény, perzsa, arab forrásokon át az

AD 1-2. századi klasszikus szerzők adataihoz, Pliniusnál a „*Sardi Scythae*” (Nat.hist. IV. 38), Ptolemaiosnál a „*Souardeni*” (Geogr. V. 9,16) népnevekhez, a Volga-Don szarmata kori térségében. Innen további nyomokat találhatunk az Urálon túlra, Szibéria névadóihoz, akikről a legutóbbi időkig „*szaper*, *soper*” néven rendszeresen megemlékeztek népköltéseikben egykori szomszédaik, a hantik (or. osztjások) és a manysik (vogulok). A magyar nyelv „titka” is leginkább abban rejlik, hogy az Urálnál valószínűleg már i.e. 3. évezred végén megjelenő, feltehetően iráni eredetű szavárdok/ szabirok idővel kialakítottak egy közös nyelvjárást, egy uráli-iráni *lingua francát*, közlekedőnyelvet a szomszédos népcsoportokkal, s a magyarság ezt a nyelvjárást átvette, eltanulta a hosszú évszázadok alatt:

1.) vagy *eleve* szavárd/szabir népként (a ’Magyar’ vagy ’Megyer’ a szabirok egyik törzse volt), mint a dél-uráli Szintasta és utódkultúráinak népe („Andronovo-árják”), mely Transzkaukáziából érkezhetett a Dél-Urálhoz i.e. 2100 táján, majd 1750-1500 között egy részük az északi erdő-öbbe hatolt, ahol leleteik az ottani őslakókkal együtt jelennek meg (a másik, nagyobb részük 1000 körül visszaköltözött Iránba és elfoglalta Észak-Indiát, megalapítva az óiráni Aveszta és a szanszkrit Védák által fémjelzett magaskultúrájukat), vagy pedig

2.) a szavárdokhoz/szabirokhoz csatlakozást *követően*, talán egy kelet-kazahsztáni szkíta háttérből, a magyarság valamikor a korai vaskorban vált szavárddá, szabirrá, uráli nyelvűvé (ld. a tasmolai szakák lovastemetkezései és a honfoglaló magyar lovastemetkezések közötti szoros párhuzamok, női sírokban is részleges lovastemetkezés, az elhunyt fejjel nyugatra tájolása, lószerszámos, jelképes lovastemetkezések, in *Nomads of the Eurasian Steppes in the Early Iron Age*, 1995, és Hérodotosz „isszedonjai”, az Iszet-folyó menti Itkul- és Gorokovo-kultúra, i.e. 6-5. század, ld. az idevágó orosz régészeti kutatások összefoglalása, L. Koryakova, A.V. Epimakhov: *The Urals and Western Siberia in the Bronze and Iron Age*, 2007, Cambridge University Press, részleteket ford. Z.T.Cs., 2012, www.virtus.hu, valamint S. A. Grigorjev: „Investigation of Bronze Age Metallurgical Slag”, in: *Kurgans, Ritual Sites and Settlements: Eurasian Bronze and Iron Age*, Archaeopress, Oxford, 2000, ed. J. Davis-Kimball et al., pp. 141-149, ld. még Z.T.Cs.: „Erődvárosok országa az Urálnál – és lehetséges szabir-magyar vonatkozásai”, in *Magyar őstörténeti tanulmányok, ZMTE*, Zürich, 2016, uő: „Isszedónia” I., *Mikes International*, Den Haag, 2013, és „Isszedónia” II., *ZMTE*, 2016, ill. korábban is Z.T.Cs.: „A hun-magyar eredethagyomány kérdései”, I-III., 1998, *Turán*, 2001-2002, „A szabir népnév és változatai”, *Turán*, 2006/3, „Magyarok, szavárdok, hunok a 2. századi Sarmatiában”, 2008 nyár, újraközlés *Turán*, 2009/1, és www.virtus.hu, www.ztothcsaba.hu 2012-ig).

A tiszabegyédi tarsolylemez (Huszka)